Petr HRACHOVEC, *Die Zittauer und ihre Kirchen (1300–1600). Zum Wandel religiöser Stiftungen während der Reformation*, Schriften zur sächsischen Geschichte und Volkskunde, Bd. 61, Leipziger Universitätsverlag GMBH, Leipzig 2019, 984 s. + CD-ROM, ISBN 978-3-96023-073-1.

Mimořádně objemná publikace věnovaná dějinám církevních nadací na prahu raného novověku je přepracovanou verzí disertační práce autora, obhájené v roce 2014.

Úvod spojuje výklad metodologických a obecnějších kontextuálních otázek s prezentací dosavadní historiografie tématu. Text je sestaven velkým dílem z citací myšlenek jednotlivých historiků, kteří představují autority pro jednotlivé oblasti výzkumu. Využita byla z devadesáti procent literatura německá, neboť česká strana projevila dosud o Žitavu minimální zájem přesto, že byla několik století součástí zemí České koruny. Úvod podává také přehled pramenné situace ke sledovaným otázkám. Žitava má dochované písemnosti farní správy a záduší v pozoruhodném rozsahu. Žádné české město nemá takto dokumentovány své církevní dějiny přelomu středověku a novověku, ani Kutná Hora, vybavená bohatým archivem, nenabízí takové množství písemností církevní správy. V Žitavě je dochován v neuvěřitelném rozsahu farní archiv, zatímco městské písemnosti byly decimovány požárem r. 1757. Chybí proto městské knihy (zvl. testamenty), listinný materiál je k dispozici pouze v případě, že byly jeho opisy zahrnuty do početných městských kronik. Autor vyčíslil rozsah svých pramenných zdrojů na 6000 rukopisných stran! U většiny těchto písemností je to jejich první takto široké zpracování. Ač by teoreticky bylo logické dovést výklad až do konce „českého období" Horní Lužice (1635), strmý nárůst pramenů směrem do novověku donutil autora zvolit jako formální horní hranici rok 1600.

Nezvykle rozsáhlá úvodní partie knihy se snaží připravit půdu pro následnou pramennou analýzu úvahami o možných metodologických přístupech k sledované problematice a prokazuje, že autor přistoupil ke své práci velmi zodpovědně a se širokou teoretickou přípravou. Připomíná celou škálu otázek, diskusí a pojmů, které se v moderní historiografii vyskytly. Seznamuje s názory na formy zbožnosti, konfesionalizaci, pojmy Vorreformation a memoria, pojednává pojem reformace v různých pojetích a výkladech. Takto vybaven pak přistupuje autor k vlastní práci.

Cílem autora bylo představit dějiny zbožnosti žitavských měšťanů v dlouhém rozpětí tří století, což mu umožnilo sledovat dopady reformačního zlomu na její projevy. Činí tak na základě historie zbožných nadací různého druhu – od velkých nadačních institucí (*Rahmenstiftungen*) až po malá nadání liturgického nebo soukromého memoriálního charakteru. Sleduje proměny jejich fungování a jejich sociální úlohy. Proto se věnuje nejprve jejich vzniku a struktuře středověké, aby mohl následně nastínit změny, které přinesla reformace. Některé dílčí otázky řešil již dříve ve specializovaných studiích, kterých cituje na dvacet.

Kniha je rozvržena do tří hlavních oddílů. První je věnován církevním poměrům Žitavy v pozdním středověku, a to v širokém záběru od konce 13. do začátku 16. století. Druhé dva se zabývají procesy, které přinesla německá reformace. Látka je rozdělena na oblast církevních řádů (osudy čtyř žitavských řádových konventů) a oblast světského kléru, tedy vývoje nadačního jmění při farních a filiálních kostelech i špitálech.

První oddíl přináší především církevní topografii města s historií jednotlivých zbožných nadání, jejich majetkovou situací a formou správy. Výraznou pozornost autor věnuje vlivu městské rady na žitavský nadační sektor. Pozoruje už dávno v předreformační době snahy rady dostat církevní sféru pod vlastní dohled. Pozdější vývoj za reformace tedy nepřinese něco zásadně odlišného, co by proměnilo chování rady. Zvláště významným nástrojem byla kontrola testamentů, které bylo nutné, jak je obvyklé v oblasti magdeburského práva, předkládat městské radě nebo sepisovat před nejméně dvěma jejími členy. V případě Žitavy nelze tyto procesy sledovat na samotných kšaftech zničených ohněm. Autor však využil vypovídací schopnost městských statut (1510, 1567), která zajímavě dokumentují regulaci testamentárního práva. Nařizují kšaftujícím přihlédnout k obecnému dobrému a věnovat něco také pro potřeby církevních institucí, na chudé, nebo – a to je nejpozoruhodnější – na potřeby městské infrastruktury, resp. na umoření městských dluhů. Autor zde našel přímou odpověď pramenů na nesčetné úvahy a otázky početných badatelů, hodnotících reprezentativnost testamentů a osobní či vynucené motivace jejich původců. V Žitavě měl společenský tlak na kšaftující zjevně výrazný podíl při rozhodování, jak svůj majetek rozdělit. Regulována byla také možnost darovat církevním institucím nemovitosti – povoleny byly dary finanční, v případě převodu nemovitosti musel pří-

jemce potvrdit, že bude dále platit příslušný šos. Církevní instituce tedy nebyly v Žitavě od daní osvobozeny.

V případě soukromých založení vyhodnotil autor závazky kladené duchovním ze strany zakladatelů, všímá si preferovaných termínů a typů anniversálních mší a vyvozuje z délky trvání nadání závěry ohledně víry v očistec, resp. v blízkost doby Posledního soudu. Retrospektivní oddíl nechce suplovat celkové středověké církevní dějiny města. Proto také např. osudy pražské metropolitní kapituly, sídlící za husitských válek v Žitavě, musel autor kvůli rozsahu práce pominout. Podaný výklad mu nicméně připravil půdu pro následující partie.

Další dvě části publikace si kladou za hlavní cíl ověřit teze, prezentující reformaci jako všestranný zlom, resp. posoudit míru kontinuity v církevní správě, zvyklostech a fungování nadací.

Druhý oddíl nejprve stručně uvádí do situace ve městě za nastupující reformace. Její počátky v Žitavě jsou velmi málo dokumentované, teprve po polovině 20. let lze sledovat proměnu forem chudinské péče, kazatelství, ale také poměrů farních a osudů církevních řádů ve městě, jimž se autor věnuje ve zbylých dvou třetinách druhého oddílu. Zánik čtyř řádových domů v Žitavě a jejím nejbližším okolí byl největším zásahem do církevního života města. Konventy nebyly zrušeny např. rozhodnutím městské rady. Ta ale podrývala jejich existenci, zánik ulehčilo také vymření konventů, nejednoznačně působily zásahy Ferdinanda I., který odmítal na jedné straně jejich zrušení, ale vyčerpával je finančně natolik, že to podvazovalo jejich fungování. Pak následovalo odkoupení budov městem, což zajistilo, že se nemohl podařit návrat řádů za rekatolizace.

Třetí oddíl pokračuje v analýze reformační situace. Je věnován farním a jiným kostelům, jejich záduší a drobným nadacím spravovaným při kostelech. I když některá soukromá a liturgická nadání byla převedena na jiné (povýtce sociální) účely, platí, že prostředí farností vykazovalo nejpevnější kontinuitu navzdory reformačnímu zlomu (v tom souhlasí autor s tezí Wolfganga Petkeho). Neplatí to ale ohledně setrvalosti patronátních poměrů – právě vytlačení johanitů z kontroly zádušních financí hlavního, farního kostela ve městě otevřelo dveře reformačním změnám v Žitavě. Odebrání patronátního práva johanitům ve prospěch městské rady (až 1570/71) nakonec završilo reformační proměnu. Struktura zádušního hospodaření se sice proměňovala, účel a způsob správy ale zůstal

i za reformace obdobný poměrům u jiných soudobých záduší, ale i starší předreformační situaci.

Autor tak dospěl k diferencovanému závěru stran vlivu reformace na rozvoj zbožnosti měšťanů a proměn nadací a jejich naplňování. Potvrdil teze Berndta Hamma, že reformace nerozmetala všechny stávající struktury a zvyklosti. Některé projevy zbožného chování a církevního života měly dlouhou setrvalost, a zvláště provoz farností včetně správy zádušních prostředků vykazoval návaznost na předchozí epochu. Záduší se stala i úvěrovými institucemi a v některých případech právě až v protestantské éře nahromadila větší objemy majetků a mohla zdárně podnikat.

Nedílnou součástí knihy jsou přílohy, zpřístupňující mnoho pramenného materiálu, a to v různých formách: dva plány města na vyklápěcím listu ukazují strukturu města podle Matouše Meriana k r. 1632 a církevní topografii Žitavy k r. 1744. Jsou to jediné ilustrace k výkladu. Na CD-ROM byly přesunuty strany 753–821 (69 s.), obsahující přílohy textové (katalog zpráv o oltářích a oltářnických beneficiích v celkovém počtu 66 v 11 kostelích a kaplích) i grafické. Ty se skládají z 33 tabulek a grafů vázaných ke statistickým pasážím knihy. Jsou v nich prezentovány výsledky zpracování účetních knih záduší i jiné statistiky (úmrtnost v morových letech 1555 a 1599). Nevinně vyhlížející tabulky v sobě skrývají časově náročnou, úmornou matematickou práci v rozsahu, jaký pro české prostředí nebyl dosud podniknut. Prezentují příjmy a výdaje záduší, strukturu darů (oblací), strukturu zádušního majetku, půjčky poskytované zádušími a obecnými pokladnami (*Gemeine Kasten*) a u všech položek je sledován jejich vývoj v čase v průběhu reformačního století, příp. vzájemné srovnání mezi zádušími a pokladnami. Zbožnost žitavských měšťanů, vyjádřená dary, příspěvky, závětí apod., je tu převedena do mluvy čísel a grafů, většinou velmi přehledných a výmluvných. Jejich řeč využil autor v textu ke svému výkladu a závěrům. Knihu uzavírají rozsáhlé soupisy bibliografické a rejstřík.

Pro Žitavu je podle autora charakteristických několik specifik: za husitství působila jako bašta římsko-katolické menšiny v rámci pražské provincie, za reformace se tu vytvořila dočasná enkláva curyšské reformace v luterském moři okolních zemí, a zároveň se udržely některé tradice jako žitavské postní plátno užívané i za změněné situace. To je svědectvím velmi pomalé proměny rituálů v reformační éře (s. 739).

Přínos knihy je vícevrstevný. Přibližuje badatelům obsah ohromného objemu netištěných pramenů, které poprvé ve velkém rozsahu zpracovává. Po stránce metodické zasadil autor své výsledky do kontextu aktuálního diskurzu vedeného nad významem a dopadem evropské reformace; ověřil na případu Žitavy funkčnost některých teorií a dospěl k diferencovanému závěru stran narušení kontinuity vývoje. Největším zlomem byla reformace pro řádové instituce, a to jak po stránce ztráty majetku jako hmotné základny jejich činnosti ve městě, tak po stránce ztráty práv – především v důsledku komunalizace patronátu nad farním kostelem ve městě. Došlo také k zániku drobnějších nadání soukromého rázu. Nejméně se reformační převrat podepsal na farnostech: zachován i rozšířen byl zádušní majetek, přetrvala liturgie v zavedené podobě včetně parament. Transformace v duchu luteranismu se projevila především v posvátném prostoru. Autor knihy si zaslouží velké ocenění za svůj badatelský výkon.

Blanka Zilynská

Martin MUSÍLEK, *Hertvíkové z Rušinova: Východočeská šlechta ve víru husitských bouří*, NLN, Praha 2021, 793 s., ISBN: 978-80-7422-763-9.

Sedmnáctý svazek ediční řady NLN Šlechtické rody Čech, Moravy a Slezska je oproti předchozím svazkům mimořádně objemný a liší se i v jiných směrech. Zatímco u jiných rodů, zpracovaných v této edici, můžeme sledovat rozličné osudy, majetkové poměry a politické kariéry mnoha členů téhož rodu, v případě Hertvíků z Rušinova nade všemi ostatními a v podstatě nevýraznými lokálními šlechtici ční postava Jana Hertvíka z Rušinova. Jemu se autor věnuje již od přelomu let 2006–2007 a uvedená monografie je tak završením jeho dlouhodobého systematické výzkumu. Studium Hertvíkova života není „polem neoraným", Musílek mohl navázat zejména na práci Bohuslava Riegra a na něj reagujících autorů Karla Václava Adámka a Antonína Rybičky, stejně tak na některé své starší publikované práce.

Musílkova kniha sestává ze dvou velkých celků. První, nazvaný „Jan Hertvík z Rušinova a jeho rod", začíná autorovým pátráním po původu předků Jana Hertvíka, zemanů z Ostružna, který lze dle Musílkova soudu hledat snad v ře-